

בניה של רחל

בין יוסף לאסתר ומרדכי

הרב מוטי פרנקו

כתבוני לדורות

מגילת אסתר הינה ספר חריג בנוף התנ"ך, בסגנונה, בתוכן אותו היא מכילה, ואולי יותר מכל - במה שהיא אינה מכילה. הגמרא במסכת מגילה מתארת שלא היה פשוט לקבוע את מגילת אסתר כחלק מכתבי הקודש (מגילה ז, א), "שלחה להם אסתר כתבוני לדורות". אין "כתבוני לדורות" כ"קבעוני לדורות". "כתבוני לדורות" פירושו להכניס את סיפור מגילת אסתר לתנ"ך, דבר שדרש דיון מורכב, מפני שהמגילה היא לא סיפור אופייני לספרי התנ"ך. בדרך כלל כשבתנ"ך מוזכרת גזירה, היא מגיעה בעקבות חטא, ולאחריה מוזכר תהליך של תיקון ותשובה, ואילו במגילה הסיפור מתחיל בתיאור מאוד ארוך ומפורט של ארמון אחשוורוש ושל המשתאות שנערכים בו, וכרעם ביום בהיר נגזרת פתאום גזירה אשר לא ברור בשל מה היא באה או מדוע היא חלפה. הדבר החריג הבולט ביותר כמובן הוא אי הזכרת שם ה' במגילה. למרות הסגנון המשונה והתכנים השונים, היות מגילת אסתר אחד הספרים המאוחרים בתנ"ך, מזמן לאנשי כנסת הגדולה, הכותבים אותה, אפשרויות מאוד מעניינות של שיבוץ רמזות המקפיצות לעיני הקורא פסוקים מספרים קודמים מהתנ"ך. האפשרות לכתוב את המגילה על בסיס דברים מוקדמים ידועים יכולה להאיר את המגילה מכמה כיוונים מעניינים.

הדמיון לסיפור יוסף

יש הרבה נקודות דמיון בין מגילת אסתר לבין ספרים אחרים, אבל יותר מכל, כשקוראים את סיפור המגילה, אי אפשר שלא לראות את הקשר לסיפור יוסף ואחיו. ראשית, שני הסיפורים הללו מתרחשים בגלות. סיפור יוסף - במצרים, וסיפור מרדכי ואסתר - בשושן הבירה אשר בפרס; גם יוסף וגם אסתר נלקחים למקום מושבם

החדש בניגוד לרצונם - יוסף נמכר על ידי אחיו, ואסתר נלקחת לארמון אחשוורוש, "וַתִּלְקַח אֶסְתֵּר" (אסתר ב, טז), הביטוי הסביל מבטא את לקיחתה בניגוד לרצונה; גם יוסף וגם אסתר היו אנשים נאים. יוסף היה "יִפְהָ תֹאֵר וַיִּפְהָ מֶרְאָה" (בראשית לט, ו), וכן אסתר הייתה "יִפְתַּ תֹּאֵר וְטוֹבַת מֶרְאָה" (אסתר ב, ז); שניהם נשאו חן בעיני הסובבים אותם, "וַיִּמְצָא יוֹסֵף חֵן בְּעֵינָיו" - עיניו של פוטיפר (בראשית לט, ד), וכן "וַתְּהִי אֶסְתֵּר נִשְׂאֵת חֵן בְּעֵינָי כָּל רְאֵיהָ" (אסתר ב, טז); יוסף עולה משאול תחתיות ומתמנה למשנה למלך, וכן מרדכי מתמנה להיות משנה למלך; יוסף הציל את עם ישראל מרעב, ובדומה לכך גם אסתר ומרדכי מצילים את עם ישראל מגזרת חרב. יוסף מציל לא רק את עם ישראל אלא גם את המצרים, ומרדכי עוזר להציל את המלך אחשוורוש מידי בגתן ותרש; בשני המקרים יש שני סריסים שחוטאים; לאחר שיוסף פותר את החלומות של שר המשקים ושל שר האופים הוא מבקש, כגמול, ששר המשקים יזכיר אותו בפני פרעה, אך הלה שוכח. מרדכי מציל את המלך משני סריסיו, אך טובה זו נשכחת. בשני המקרים, כשמגיע הרגע המתאים נזכרים בשתי הדמויות - "וַיְהִי מִקֵּץ שָׁנָתִים... וַשֵּׁם אֲתָנּוּ נֶעַר עֲבָרִי" (בראשית מא, א-יב), וכן - "בְּלִילָהּ הַהוּא נִדְּדָה שָׁנַת הַמֶּלֶךְ... וַיִּמְצָא כְּתוּב אֲשֶׁר הִגִּיד מְרַדְּכִי עַל בְּגַתָּא וַתִּרְשָׁ" (אסתר ו, א-ב); את יוסף מרכיבים על מרכבה וקוראים לפניו, וגם מרדכי מובל על סוס וקוראים לפניו "כִּכְהָ יַעֲשֶׂה לְאִישׁ אֲשֶׁר הַמֶּלֶךְ חָפֵץ בִּיקְרוֹ" (שם, יא).

ניתן היה לומר שהדמיון בין הסיפורים הוא מקרי, אבל כשבספר בתנ"ך יש שימוש בביטויים שמזכירים סיפור תנ"כי אחר, הדבר אומר שהכותב רצה לומר לנו שכשאנחנו קוראים את הסיפור הזה, גם הסיפור השני צריך להיות לנגד עינינו. כך הדבר גם בסיפור פילגש בגבעה ובסיפור סדום, אשר מלבד הדמיון בעצם התכנים, ניתן למצוא לשונות וביטויים המופיעים בשני הסיפורים.

דמיון הפסוקים

"אֲחֵר הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה כְּשֶׁן חֲמַת הַמֶּלֶךְ אַחֲשֻׁרוּשׁ זָכַר אֶת וְשֵׁמִי וְאֵת אֲשֶׁר עָשָׂתָה וְאֵת אֲשֶׁר נִגְזַר עָלַיָּהּ" (אסתר ב, א). למלך אחשוורוש אין מלכה, הוא במצוקה וכדי לפתור אותה "וַיֵּאמְרוּ נְעָרֵי הַמֶּלֶךְ מִשְׁרָתָיו יִבְקָשׁוּ לַמֶּלֶךְ נְעֻרוֹת בְּתוּלוֹת טוֹבוֹת מֶרְאָה: וַיִּפְקֵד הַמֶּלֶךְ פְּקִידִים בְּכָל מְדִינֹת מְלְכוֹתָו וַיִּקְבְּצוּ אֶת כָּל נְעָרָה בְּתוּלָה טוֹבַת מֶרְאָה אֶל שׁוֹשַׁן הַבִּירָה... וְהַנְּעָרָה אֲשֶׁר תִּיטֵב בְּעֵינֵי הַמֶּלֶךְ תִּמְלֹךְ תַּחַת וְשֵׁמִי וַיִּיטֵב הַדְּבָר בְּעֵינֵי הַמֶּלֶךְ וַיַּעַשׂ כֵּן" (שם, ב-ד). נעבור במעבר חד לספר בראשית, לשנות השובע שלפני הרעב הגדול. יוסף מייעץ לפרעה "וַיַּעַשׂ פְּרַעֲהַ וַיִּפְקֵד פְּקִידִים עַל הָאָרֶץ וַחֲמֵשׁ אֶת אֶרֶץ מִצְרַיִם בְּשֵׁבַע שָׁנֵי הַשָּׁבַע: וַיִּקְבְּצוּ אֶת כָּל אֶכְלַת הַשָּׂנִים הַטֹּבֹת הַבָּאֹת הָאֵלֶּה... וַיִּיטֵב הַדְּבָר בְּעֵינֵי פְּרַעֲהַ וַבְּעֵינֵי כָּל עֲבָדָיו" (בראשית מא, לד-לו). דמיון מדהים -

"פקד פקידים", "ויקבצו", "וייטב הדבר". נתקדם עוד קצת במגילה. כשנותנים בארמון אחשוורוש בשמים לנשים כתוב "כי כן ימלאו ימי מרוקיהן" (אסתר ב, יב). ביטוי כמעט מקביל מופיע בסיפור יוסף בהקשר לבשמים, ביחס לתהליך חניטת הגופות בו היו משתמשים במיני תכשירים ותמרוקים - "כי כן ימלאו ימי החגטים" (בראשית נ, ג).

מדוע הביטויים הללו מופיעים בשני הסיפורים? שתי הדוגמאות המוזכרות מציגות את אחשוורוש בלעג ובאירוניה, הביטוי לחיפוש של אוכל בספר בראשית, משמש כביטוי לחיפוש נשים בארמון הפרסי. כשאחשוורוש אוסף נשים, הדבר רחוק מללמד אותנו על קידושין ונישואין, אחשוורוש מקבץ נשים כמו שיוסף מקבץ אוכל במצרים. הבושם שמלך מאה עשרים ושבע מדינות מפזר על נשים, הוא אותו הבושם שמשתמשים בו כדי לשמור על המתים במצרים...

"במים ההם ומרדכי ישב בשער המלך קצף בגתן ותרש שני סריסי המלך משמרי הסף ויבקשו לשלח יד במלך אחשוורוש" (אסתר ב, כא). "קצף" היא מילה מאוד מיוחדת, אשר כמעט ואינה מופיעה בתנ"ך. והנה, אנו פוגשים בה שוב בפרק מ בספר בראשית - "ויקצף פרעה על שני סריסיו" (בראשית מ, ב). שני סריסים מוכרים לנו מסיפור אחר. גם גורלו של אחד הסריסים מספר בראשית, שלא שפר עליו, "ואת שר האפים תלה" (בראשית מ, כב), מזכיר את סופם של בגתן ותרש "ויבקש הדבך וימצא ויתלו שניהם על עץ" (אסתר ב, כג).

המגילה מתארת את עליית המן לגדולה (ג, א-ג):

אחר הדברים האלה גדל המלך אחשוורוש את המן בן המדתא האגגי וינשאהו וישם את כסאו מעל כל השרים אשר אתו: וכל עבדי המלך אשר בשער המלך כרעים ומשתחווים להמן כי כן צוה לו המלך ומרדכי לא יכרע ולא ישתחווה: ויאמרו עבדי המלך אשר בשער המלך למרדכי מדוע אתה עובר את מצות המלך.

בכל יום מרדכי עומד בשער המלך והיהודים הפרסים דורשים ממנו להשתחוות, שהרי הוא מסכן את כולם. חרף זאת, מרדכי לא משתכנע - "וייהי כִּאֲמֹרם אֵלָיו יוֹם יוֹם וְלֹא שָׁמַע אֲלֵיהֶם" (שם, ד). הניסיון של מרדכי נעשה גדול עוד יותר לאור דברי חז"ל לפיהם חכמי כנסת הגדולה הם שאמרו לו את הדברים, בעוד הוא "לא שמע אֲלֵיהֶם". גם יוסף נוסה יום יום, כאשר היה צריך להתעלם מאשת פוטיפר - "וייהי כִּדְבַרְהָ אֵל יוֹסֵף יוֹם יוֹם וְלֹא שָׁמַע אֲלֵיהָ לְשֹׁכֵב אֶצְלָהּ לְהִיּוֹת עִמָּה" (בראשית לט, י).

ואולי הדוגמא הבולטת ביותר לדמיון שבין הסיפורים היא הסרת הטבעת והעלייה לגדולה של הדמויות המדוברות: "ויסר המלך את טבעתו אשר העביר מהמן ויתנה למרדכי ותשם אסתר את מרדכי על בית המן" (אסתר ח, ב), במקביל ל"ויסר פרעה

אֶת טַבְעָתוֹ מֵעַל יָדוֹ וַיִּתֵּן אֹתָהּ עַל יַד יוֹסֵף" (בראשית מא, מב). מיד אחר כך כותבת התורה: "וַיִּרְכַּב אֹתוֹ בְּמִרְכָּבַת הַמִּשְׁנָה אֲשֶׁר לוֹ וַיִּקְרָאוּ לְפָנָיו" (שם, מג). שני הביטויים "וַיִּרְכַּב אֹתוֹ... וַיִּקְרָאוּ לְפָנָיו", משיבים אותנו לאחד הפסוקים המפורסמים במגילה - "וַיִּרְפִּיבֶהוּ בְּרַחֲבֵי הָעֵיר וַיִּקְרָא לְפָנָיו כִּכָּה יַעֲשֶׂה לְאִישׁ אֲשֶׁר הִמְלִיךְ חֶפְצוֹ בִּיקְרוֹ" (אסתר ו, יא).

הבה נסכם, לפנינו שני סיפורי תנ"ך מרכזיים דומים להפליא, המתארים דמויות מרכזיות שמגיעות לסיטואציה לא פשוטה בעל כרחם, עולות לגדולה ומושיעות את עם ישראל, לאחר שעמדו בניסיון יום יומי. המאמץ של הכתוב בהדגשת הדמיון שבין שני הסיפורים אומר "דרשני". אין ספק שכאשר מרדכי ואנשי כנסת הגדולה כתבו את מגילת אסתר ברוח הקודש, מול עיניהם ניצב סיפור יוסף ואחיו, אך מה הדבר הזה מלמד אותנו? למה מרדכי ואנשי כנסת הגדולה רוצים שהלומד את מגילת אסתר יזכור את סיפור יוסף ואחיו?

נענה על כך בשני צירים המשלימים אחד את השני, ולא עומדים בפני עצמם. לראשון נקרא ציר ההשגחה הא-להית, ולשני ציר ההשתדלות האנושית.

לגלות את הנסתר - ציר ההשגחה

כבר הזכרנו שבמגילת אסתר שם ה' אינו מופיע. מגילת אסתר היא סיפור נפלא, שבאופן עקרוני עשוי להתרחש במציאות, ולא ברור איפה הקב"ה בתוכו. כותבי המגילה יוצאים מגדרם כדי להסתיר את הקב"ה, עד שאפילו במקום בו אנו מצפים למצוא אותו הוא לא מופיע - כשאומר מרדכי לאסתר "אַל תִּדְמִי בְּנַפְשְׁךָ לְהַמְלִיט בֵּית הַמֶּלֶךְ מִכָּל הַיְּהוּדִים: כִּי אִם הִחַרְשׁ תַּחֲרִישִׁי בְּעַת הַזֹּאת רִנּוֹחַ וְהִצַּלְהָ יַעֲמוּד לַיהוּדִים מִמָּקוֹם אַחֵר וְאֵת וּבֵית אַבְיָן תֹּאבְדוּ" (אסתר ד, יג-יד), הוא יכול היה להגיד לה כי אין לנו על מי להישען אלא על אבינו שבשמים, ואם היא לא תעשה את זה - הקב"ה יושיע, שהרי ישועת ה' כהרף עין! אך לא כך, מרדכי אומר "רִנּוֹחַ וְהִצַּלְהָ יַעֲמוּד לַיהוּדִים מִמָּקוֹם אַחֵר". המגילה יוצאת מגדרה כדי לא להזכיר שם שמים וכדי להשאיר את הקב"ה נסתר. הגמרא (חולין קלט, ב) אומרת "אסתר מן התורה מנין? שנאמר: 'וְאֵנֹכִי הִסְתֵּר אֶסְתֵּר פָּנָי' (דברים לא, יח)", מגילת אסתר היא מגילה של הסתר פנים. עם ישראל בגלות, ולא סתם בגלות, אלא במקום שכולו חומריות ונהנתנות, כפי שמתואר באריכות מיוחדת בפרק א. בתוך המציאות החשוכה של החפצת הנשים והמשתאות, מי יכול לראות את הקב"ה? ואף על פי כן זו מגילת אסתר, מגילה שעניינה לגלות את הנסתר. והנה ישאל השואל - אולי רבש"ע באמת אינו מנהל את כל הסיפור, אולי בכלל אין "נסתר" שצריך לגלות?

אחת הדרכים של המגילה להזכיר את עניין ההשגחה הא-להית שמגלגלת את כל הסיפור היא על ידי הזיכרון של סיפור יוסף ואחיו. אין סיפור בתורה שמדגיש יותר מסיפור יוסף ואחיו את שני הצירים המקבילים הללו, ציר ההשגחה הא-להית וציר ההשתדלות האנושית. בקריאה פשוטה סיפור יוסף ואחיו הוא סיפור משפחתי על אבא, אחים מאימהות שונות, בן זקונים המקבל יחס מועדף - "וַעֲשֵׂה לֹו כְּתַנְתָּ פְּסִים" (בראשית לז, ג), שמוביל לקנאה היוצרת סכסוך שבעטיו מוכנים האחים להרוג את בן הזקונים, אלא שהם מתפשרים על זריקתו לבור ומכירתו, ומשם הדברים ממשיכים להתגלגל. הנה לפנינו סיפור טבעי, אך לכל אורכו ההשגחה הא-להית בהחלט ניכרת. היא נמצאת בחלומות שמלווים את הסיפור הזה מתחילתו, והרי "חלום - אחד משישים לנבואה" (ברכות נו, ב); ממשיכה כשיוסף נשלח לחפש את אחיו - על הפסוק "וַיִּשְׁלַחְהוּ מַעֲמֶק חֶבְרוֹן" (בראשית לז, יד) רש"י מביא את דברי חז"ל: "והלא חברון בהר! שנאמר: 'וַיַּעַל בְּנֶגֶב וַיָּבֵא עַד חֶבְרוֹן' (במדבר יג, כב), אלא מעצה עמוקה של אותו צדיק הקבור בחברון לקיים מה שנאמר לאברהם בין הבתרים 'כִּי גַר יִהְיֶה זְרַעְךָ' (בראשית טו, יג); ומוסיפה ללוותו במהלך חיפושיו - כשיוסף מגיע לשכם ולא מוצא את אחיו, אומר הכתוב: "וַיִּמְצְאוּהוּ אִישׁ וְהֵנָּה תַּעֲבָה בְּשָׂדֶה וַיִּשְׁאַלְהוּ הָאִישׁ לֵאמֹר מֶה תִּבְקֶשׁ" (שם לז, טו). לכאורה זו אריכות מאוד מיותרת, מה זה חשוב באיזה אופן הוא מצא אותם, את מי הוא פגש בדרך, והאם היה לו ליווי? על כך אומר הרמב"ן:

ויאריך הכתוב בזה להגיד כי סיבות רבות באו אליו שהיה ראוי לחזור לו אבל הכל סבל לכבוד אביו ולהודיענו עוד כי הגזרה אמת והחריצות שקר כי זמן לו הקב"ה מורה דרך שלא מדעתו להביאו בידם ולזה נתכוונו רבותינו באמרם כי האישים האלה הם מלאכים שלא על חנם היה כל הסיפור הוזה להודיענו כי "וַעֲצַת ה' היא תְּקוּם" (משלי יט, כא).

על פי התירוץ הראשון הדבר מראה על גדולתו של יוסף שיכול היה להסתובב ולחזור לדרכו מספר פעמים, אך בחר שלא לעשות זאת. בתירוץ השני אומר הרמב"ן שלא יוסף הוא שמצא את ה"איש", אותו מזהה רש"י במקום כגבריאל המלאך, אלא האיש מצא אותו. רוצה לומר - לאורך כל הסיפור יש נקודות שבהן הקב"ה מתערב ומזכיר מי הוא שמנהל את העניינים. יוסף יכול היה לא למצוא את אחיו, לחזור מדרכו, אך באותו הרגע בדיוק הקב"ה שולח את המלאך גבריאל. ההשגחה הא-להית מתערבת פה בכל צעד ושעל.

הראשון שברור לו שיד ה' בדבר הוא יוסף. לאחר שהוא חושף את זהותו לאחיו, הוא אומר להם: "וַעֲתָה אֵל תַּעֲצְבוּ וְאֵל יַחַר בְּעֵינֵיכֶם כִּי מִכְרַתֶּם אֹתִי הֲנֵה כִּי לְמַחֲיָה שְׁלַחְנִי אֶל-לְהִים לְפָנֵיכֶם" (בראשית מה, ה). לא אתם גלגלתם את כל הסיפור, יש כאן תוכנית א-להית! הקב"ה שלח אותי! אולי יוסף חשב שאחרי שהוא אמר זאת

בראשונה האחים היו המומים, לכן, כדי לוודא שהם הבינו את דבריו, הוא חוזר עליהם שוב: "וישלחני א-להים לפניכם לשום לכם שארית בארץ" (שם, ז). ואולי הם היו כל כך בהלם עד שהוא חוזר על זה בשלישית: "ועתה לא אתם שלחתם אתי הנה כי ה-א-להים" (שם, ח)... הכתוב יצא מגדרו כדי להדגיש את הנקודה הזאת. יוסף אומר "למחיה שלחני א-להים לפניכם", ואנחנו, שכבר למדנו את חומש שמות, יודעים שהקב"ה שלח אותם לשם כדי שעם ישראל ירד למצרים ומתוך זה הוא יצא כעם, יקבל תורה ויגיע לארץ ישראל. בעצם כל סיפורו של עם ישראל מתחיל מהדבר הקטן הזה, מריבה בין אחים.

הנקודה הבולטת ביותר שמראה את הדמיון בין הסיפור המקראי לסיפור המגילה בעניין ההשגחה היא ענישת הסריסים. ענישתם לא קשורה לא ליוסף ולא למרדכי ואסתר. על כך עמדו חז"ל במסכת מגילה (יג, ב):

"בימים ההם ומרדכי ישב בשער המלך קצף בגתן ותרש" (אסתר ב, כא) אמר ר' חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: הקציף הקב"ה אדון על עבדיו לעשות רצון צדיק. ומנו? יוסף. שנאמר: "ושם אתנו נער עברי עבד לשר הטבחים" (בראשית מא, יב), עבדים על אדוניהן לעשות נס לצדיק, ומנו? מרדכי. דכתיב: "וינדע הדבר למרדכי" (אסתר ב, כב).

בשני המקרים הקב"ה מזמן שני סריסים שפושעים לפני מלכם וכתוצאה מזה צומחת בסופו של דבר הישועה. "הקציף הקב"ה", זאת ההשגחה! הקב"ה גלגל לידי הסריסים, שלכאורה אינם קשורים לא למרדכי ולא ליוסף, את ההזדמנות "לעשות רצון צדיק".

אם כן אין כמו סיפור יוסף ואחיו כדי להביע את הרעיון של סיפור מגילת אסתר. גם במקום בו שם ה' נסתר, לא מתגלה ולא מופיע, ודווקא כשנראה שהכל מתנהל מלמטה - הקב"ה הוא שמגלגל את הדברים. הקב"ה נמצא בבור האסורים המצרי ובארמון אחשוורוש הפרסי. הקב"ה נמצא בשנות הרעב של ספר בראשית ובגזירת השמד שבמגילת אסתר. כיצד ניווכח שה' נמצא גם נמצא בסיפור המגילה? רק אם נזכור את יוסף ואחיו.

"איככה אוכל וראיתי?!" - ציר ההשתדלות

לא די בציר ההשגחה כדי לסכם את הדמיון שבין יוסף ובין אסתר ומרדכי. דמיון נוסף קיים בציר השני שהתחלנו לזהות - הוא ציר ההשתדלות האנושית. הוא בולט יותר מכל בשני עניינים - עמידה בניסיון והקרבה לשידול לביטול הגזירה. שתי נקודות שלא קשורות להשגחה. כבר אמרנו ש"ויהי כדברה אל יוסף יום ולא

שָׁמַע אֱלֹהִים לְשָׁכַב אֶצְלָה לְהִיּוֹת עִמָּה" (בראשית לט, י) הוא הניסיון הכי גדול שיוסף עמד בו במצרים, עד כדי כך שחזו"ל אומרים שהוא היה עלול להיכשל, אלמלא נגלתה לפניו דמות דיוקנו של אביו (סוטה לו, ב). זהו ניסיון שמחיר העמידה בו הוא השלכתו של יוסף לכלא. אותן המילים בדיוק מופיעות במגילת אסתר: "וַיְהִי כְּאֶמְרָם אֱלֹהֵי יוֹם נְיוֹם וְלֹא שָׁמַע אֱלֹהֵיהֶם" (אסתר ג, ד). זה דבר התלוי בעוצמה הפנימית של יוסף ושל מרדכי, לא בהשגחה א-להית.

הנקודה השנייה היא ההקרבה. אסתר אומרת "וְכֹאֲשֶׁר אֶבְדְּתִי אֶבְדְּתִי" (אסתר ד, טז), זה לא קשור להשגחה א-להית. יתר על כן, אם יש מקום שבו נדמה שההשגחה הא-להית ממש "מפשלת", זה פה. הקב"ה גלגל את הכל נפלא, הוא הכין את אסתר, את מרדכי, את בגתן ותרש כדי להפריע את הגזירה, אך כמו "שכח" פרט אחד. מרדכי מדריך את אסתר לגשת אל המלך, אך היא מזכירה לו (שם, יא): "וַאֲנִי לֹא נִקְרָאתִי לְבוֹא אֶל הַמֶּלֶךְ זֶה שְׁלוֹשִׁים יוֹם!" תקלה בתוכנית! הקב"ה לא יכול היה לגלגל את הסיפור כך שבדיוק אסתר תיקרא לבוא אל המלך? פה אין השגחה, אלא מסירות נפש, אם אסתר לא תמסור את נפשה לא תהיה ישועה. היא בוחרת לגשת לאחשוורוש, "כִּי אֵיכָכָה אוֹכַל וְרֵאִיתִי כְרַעַת אֲשֶׁר יִמְצָא אֶת עַמִּי?" (אסתר ח, ו). יש לכך הקבלה בסיפור יוסף והאחים, בו יהודה אומר "כִּי אֵיךְ אֶעֱלֶה אֶל אָבִי וְהִנְעַר אֵינְנִי אֲתִי פֶן אֶרְאֶה כְרַע אֲשֶׁר יִמְצָא אֶת אָבִי" (בראשית מד, לד).

בניה של רחל

ישנה נקודת דמיון נוספת בין סיפור יוסף וסיפור אסתר ומרדכי. כאמור, שתי ההתמודדויות מתרחשת בגלות, במקום של הסתר. אסתר לבדה בארמון, ויוסף לבדו הן אצל פוטיפר והן בבית הסוהר. שנים על גבי שנים הם צריכים לשמור על עצמם בקדושה ובטהרה. חזו"ל מזהים בניסיונות שבהם עמדו יוסף ומרדכי את הסיבה לעלייתם לגדולה (אסתר רבה ז, ז):

"וַיְהִי בְּאֵמְרָם אֱלֹהֵי יוֹם נְיוֹם" (אסתר ג, ד) - ר' יוחנן בשם ר' בנימין בר ר' לוי: בניה של רחל ניסן שוה וגדולתן שוה. ניסן שוה - הדא הוא דכתיב: "וַיְהִי כְּבָרְכָה אֶל יוֹסֵף יוֹם יוֹם" (בראשית לט, י), וכאן כתיב: "וַיְהִי כְּאֶמְרָם אֱלֹהֵי יוֹם נְיוֹם וְלֹא שָׁמַע אֱלֹהֵיהֶם", ולהלן כתיב: "וְלֹא שָׁמַע אֱלֹהִים לְשָׁכַב אֶצְלָה לְהִיּוֹת עִמָּה". וגדולתן שווה - הדא הוא דכתיב: "וַיִּסַּר פְּרַעֲה אֶת טַבְּעָתוֹ מֵעַל יְדוֹ וַיִּתֵּן אֶתָּה עַל יַד יוֹסֵף וַיִּלְבַּשׁ אֹתוֹ בְּגָדֵי שֵׁשׁ" (בראשית מא, מב), וכאן כתיב: "וַיִּסַּר הַמֶּלֶךְ אֶת טַבְּעָתוֹ אֲשֶׁר הָעֵבִיר מֵהֶמֶן וַיִּתְּנָהּ לְמַרְדֳּכָי" (אסתר ח, ב).

המדרש אומר: דעו לכם! יוסף ומרדכי זכו לגדולה בזכות העמידה בניסיון, אם הם לא היו מצליחים לעמוד בניסיון הקשה הזה הם לא היו זוכים לעלות לגדולה. אבל דעו

לכם גם כי עמידה בניסיון היא נס! ה"ענף יוסף" במקום מאיר את דברי המדרש באור חדש, כמו המדרש שואל: הרי הקב"ה מונע מצדיקים טובות העולם הזה כדי שלא תהיינה להם הסחות דעת מעבודת ה', ובמה שונים שני אלה שקיבלו טובות בעולם הזה? והתשובה היא שהם הוכיחו שהם מצליחים לבטל את יצרם, ליבם חלל בקרבם. את זאת אפשר ללמוד מעמידתם היום יומית מול הפיתוי, וזה בוודאי משמעותי יותר מעמידה בפני ניסיון חד פעמי. באופן כזה ניתן לקבל גדולה, כי כעת טובת העולם הזה בוודאי לא תסיח את דעתם ולא תוריד את עבודת ה' שלהם.

הדברים האלה אינם מקריים, המדרש מדייק את דבריו "בניה של רחל ניסן שווה וגדולתן שווה". למה דווקא יוסף, מרדכי ואסתר? מפני שהם בניה של רחל. לבני רחל יש מאפיינים מאוד ייחודיים. רחל הייתה יפת תואר ויפת מראה, וכך גם יוסף ואסתר. אף שאול, שהיה מבנימין, היה "גִבֹּהַ מְכֹל הָעָם" (שמו"א ט, ב). בניה של רחל יפים חיצוניות, הם משתלבים בסביבה בה היופי כל כך חשוב. ועם זאת, בני רחל מתאפיינים ביופי פנימי, בצניעות. הגמרא במסכת מגילה (יג, ב) אומרת: "בשכר צניעות שהית' בה ברחל זכתה ויצא ממנה שאול ובשכר צניעות שהיה בו בשאול זכה ויצאת ממנו אסתר". בדברי חז"ל כל בניה של רחל מכונים "צדיקים", יוסף הידוע בכינוי "יוסף הצדיק"; בנימין נקרא צדיק במסכת זבחים (נג, ב); כך מכונה גם שאול בתלמוד הירושלמי (סוכה ה, ד); ומרדכי מכונה כך במסכת מגילה כפי שראינו קודם - "לעשות רצון צדיק". הביטוי צדיק לא ניתן לכל אחד, אבל בניה של רחל זוכים לו. כשעם ישראל מצוי בגלות, במציאות של הסתר פנים וחשיכה, נדרשת הנהגה של בני רחל. יש להם יכולת לשמור על צניעותם ועל צדקותם הפנימית, בעוד שכלפי חוץ הם מצויים בעולם של חיצוניות, יוסף במצרים שטופת העריות והעבודה הזרה, ואסתר - בפרס המתענגת על תרבות הנוי החיצוני והמשתאות.

כלומר, המגילה אומרת לנו שלא הייתה כאן רק השגחה א-להית, אלא שמקור ההצלחה של אסתר ומרדכי מקביל לזה של יוסף - כח שמירת הצדקות הפנימית והצניעות המיוחד לבני רחל. רק כך, מספרת המגילה, ניתן להתמודד עם עולם שכל כולו חיצוניות וקידוש היופי.

המאבק הראשון של עם ישראל בעמלק היה ביציאת מצרים. המנהיג היה משה רבנו והיוצא בראש הלוחמים היה יהושע. הדמות הבאה שנלחמת בעמלק היא שאול, משבט בנימין. אומר המדרש (ילקו"ש "בשלח", רסד):

"וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל יְהוֹשֻׁעַ" (שמות יז, ט) - ולמה אמר ליהושע? מפני שבא משבטו של יוסף. כתיב "וַיְהִי בֵּית יַעֲקֹב אֲשֶׁר וּבֵית יוֹסֵף לְהִבָּהּ וּבֵית עֲשׂוֹ לְקֵשׁ" (עובדיה א,

יח) - תצא להבה מבית יוסף ותאכל קש של בית עשו, זה יהושע שהרג עמלק. ר' פינחס בשם ר' שמואל בר נחמן: מסורת אגדה היא ביד בניה של רחל עשיו נופל".

המסוגלים להתמודד עם עשיו ועם עמלק הם בניה של רחל. עניינו של עמלק הוא ההופעה המקרית - "אֲשֶׁר קָרַךְ בְּדֶרֶךְ" (דברים כה, יח), "וַיִּסְפֹּר הַמֶּן לְזֶרֶשׁ אִשְׁתּוֹ וּלְכָל אֶהָבָיו אֵת כָּל אֲשֶׁר קָרְהוּ" (אסתר ו, יג). המקרה קיים במקום שהקב"ה נסתר, כשאין השגחה א-להית. כל עניינו של עמלק הוא השכחת שם ה', והוא מופיע במציאות שבה אכן שם ה' חסר. אלה המסוגלים להתמודד איתו באותם רגעים של הסתר פנים, של מציאות חיצונית לא פשוטה, הם בניה של רחל. מכוחה, ומכוחו של יוסף. הצניעות והצדקות הפנימית הן שמכוחן ניתן להאיר מאור גדול, לגלות את ההסתר.

להאיר אור גדול

לסיכום, ישנם שני צירים בהשוואה שבין יוסף ואחיו לאסתר ומרדכי. שניהם קשורים להתמודדות עם עמלק, למציאות של הסתר פנים. הציר האחד הוא ציר ההשגחה - לזכור כי הקב"ה נמצא, וכי יש מי שמסובב את הדברים. הציר השני הוא ציר ההשתדלות - היכולת שלנו להתמודד עם מציאות של הסתר פנים. ומהי אותה יכולת? האחיזה במידותיהם של בני רחל - במידתו של יוסף, ובמידותיהם של אסתר ומרדכי. ההתקדשות הפנימית בצדקות ובצניעות מאפשרת לאדם לגלות את הקב"ה, ללבוש מלכות. במקומות הכי חשוכים - להאיר אור גדול, במקומות שנראה שאין שום עתיד - לעורר את התקווה. מכוחה של רחל. "מסורת אגדה היא - ביד בניה של רחל, עשיו נופל".